

Aynurə Əliyeva

(əvvəli ötən saylarımızda)

Təhsilli gənc xanımla Bakıya dönən Həsən bəy öz mənzilində 2 kimsəsiz və yoxsul uşağın təbii və məktəbə hazırlığı işini Hənifə xanıma həvalə edir. Tezliklə uşaqların sayı 10-a çatdırılır. Lakin ianə verənlərin sayının get-gedə azalması səbəbindən "Cəmiyyəti-xeyriyyə" 2 ildən sonra bağlanmalı olur. Həsən bəy gimnaziyada təhsil alan yoxsul uşaqların təhsilinə kömək məqsədilə yollar arayır və nəhayət onlardan birini tapır Hələ Tiflisdə işlədiyi zaman "Rusiyada iki böyük türkdən biri" Mirzə Fətəli Axundzadə komediyalar kitabından birini Həsən bəyə hədiyyə etmişdi. Həsən bəyin rəhbərlik və təşkilatçılığı ilə "Hacı Qara" əsərini 1873-cü ildə gimnaziyanın salonunda öz şagirdləri Nəcəf bəy Vəzirov və Əsgərəğa Goraninin köməyi ilə (hər iki gimnazist sonralar Moskva Kənd Təsərrüfatı Akademiyasını bitirdi) tamaşaya qoyulur. Tamaşadan toplanan vəsait yoxsul şagirdlərin təhsil xərclərinə yönəldilir. Bununla da Həsən bəy Zərdabi Azərbaycan mədəniyyəti tarixinin şanlı bir səhifəsinə-ilk peşəkar milli Azərbaycan teatrının yaradılmasına öz əbədi imzasını atmış oldu.

Lakin müsəlmanların teatra həvəslə gəlməmələri Həsən bəyi başqa vasitələrlə yoxsul və kimsəsizlərin təhsilinə yardım üçün vəsait axtarışına məcbur edir. Nəticədə ana dilində mətbuat orqanı – qəzet açmaq ideyası baş qaldırır. Həsən bəy Zərdabi özünün "Həyat" qəzetində çap olunmuş "Rusiyada əvvəlinci türk qəzetəsi" adlı məqaləsində "Əkinçi" qəzetinin yaranması səbəblərini belə izah edirdi: "Dünyada itifaq olmasa, heç bir cəmiyyət işi bina tutmaz. Bizim sabiq cəmiyyəti-xeyriyyə bina tutmadığından, teatr oynanan otaq boş qaldığından aşkar oldu ki, müsəlman qardaşlarımızı bir yere cəm edib, zəmanəyə müvafiq məktəbxanalar açdırıb, küçə və bazarlarda qalan uşaqları oxutmaq olmayacaq. Elmsiz də bu zəmanədə dolanmaq mümkün deyil. Ələlxüsus, bizim yerlərdə ki, qonşularımız elm təhsil edib günü-gündən irəli gedir, bizim əlimizdə olan mülk-məlimizə sahib olurlarq

Beləcə böyük amallar-millətin maariflənməsi üçün anadilli qəzetin dəyərini dərinə dərk edən H.Zərdabi gərgin mübarizələr və çoxsaylı yazışmalardan sonra qəzetin çapına razılıq alır. 1875-ci il iyulun 22-də Bakıda ana dilində ilk Azərbaycan qəzeti "Əkinçi" nin birinci nömrəsi Abbasqulu ağa Bakıxanovun kiçik qardaşı, rus ordusunun general-mayoru Abdulla bəy Bakıxanovun maliyyə yardımı ilə çapdan çıxır. Bununla da Həsən bəy növbəti "ilk"lərdən birinə — milli mətbuatın təməlinin qoyulması şərəfinə nail olur.

"Əkinçi" nin məram və məqsədləri qəzetdə bu cür təqdim olunurdu:

"Əkinçi"—təbiiyyəti olub xalqın xoşbəxtliyi haqqında düşüncə, xalqın maariflənməsinə çalışır;

"Əkinçi"—bələdçi olub dünyəvi elmlərin öyrənilməsinə və insanları işığa, yaxşılığa səsləyir;

"Əkinçi"—bir ayna kimi bütün əyriyyələri göstərir, təmizliyin, səadət, xoşbəxtliyin yoluna işıq tutur;

"Əkinçi"—bir həkim kimi insanları acı dərmanlarla nadanlıq xəstəliyindən müalicə edir ki, bizdən sonra gələnlər nadanlıq mərzəsinə tutulmasınlarq

Bəli, "Əkinçi" qəzeti fəaliyyət

türküülüynün bayramı kimi qarşıladı...

Həsən bəyin qara günləri başladı. Düşmənləri onu təqib etməyə başladılar. Günlərin birində Həsən bəyə məlumat verildi ki, sərdarın əmri ilə Yekaterinodara (Stavropola) gimnaziya müəllim göndərilirsiniz. Lakin H.Zərdabi "Mən Bakıdan çıxıb müsəlman işlərindən kənar olmağı özüm üçün ölüm hesab edirəm";-deyərək arıza verib müəllimlikdən istefa verdiği (Çox qəribədir. Tarixin ironiyasına baxın. Stavropola getməkdən imtina edən Həsən bəyin oğlu Mithat bəy Məlikovun ailəsi keçən əsrin 30-cu illərində "qırmızı terrora" məruz qaldı. Özü güllələn-

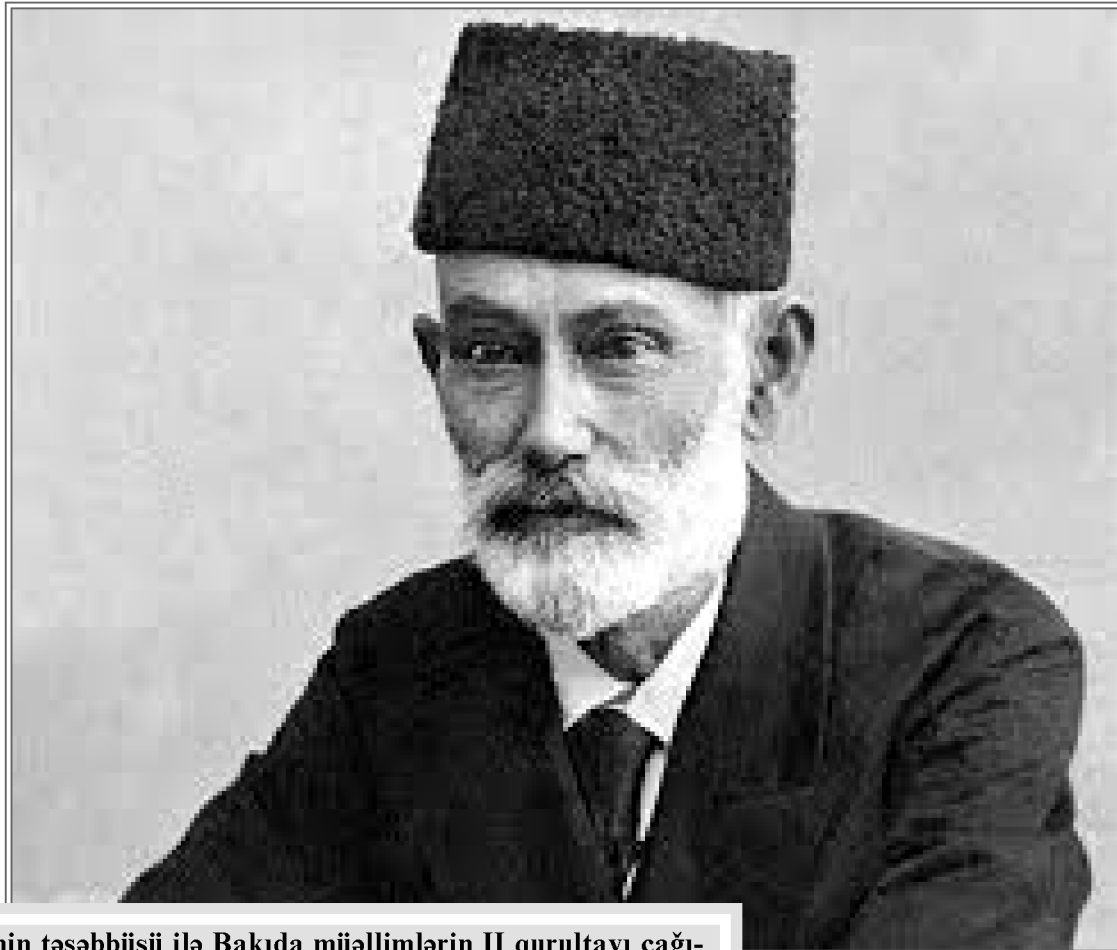
arasında yayılmasını təşkil edir. Lakin düşmənləri onu "şapkalı urus", "sünni Həsən bəy" adlandıraraq nüfuzdan salmaq istəyirdilər. Yeri gəlmişkən deməliyik ki, Həsən bəy hökumət idarələrində uzunmüddətli xidmətinə görə "Müqəddəs Anna" qızıl medalı ilə təltif olunmuşdu. Lakin onu heç zaman yaxasına taxmamışdı. Hətta Qafqazın sərdarı Bakıya gələndə xaç şəkilli medalı döşünə taxmamaq üçün özünü xəstəliyə vurmuşduq Bəli, Həsən bəy rus təhsilli olsa da, milli ruhlu, vətənpərvər ziyalı idi, əsil müsəlman təəssübkeşi idig

Uzun ayrılıqdan sonra Həsən bəy 1896-cı ildə uşaqlarının təhsilini davam etdirmələri səbəbin-

din Məktəbi (Tağıyev Qız Məktəbi) açıldı. Bununla böyük maarifçi H.Zərdabinin uğrunda illərlə mübarizə apardığı azərbaycanlı qızlar üçün təhsil müəssisəsi yaratmaq ideyası reallaşdı. Bu məktəbin açılmasında müstəsna rol oynamış H.Zərdabi həmin məktəbin nizamnaməsini də özü yazmış, məktəbin qəyümlər şurasının üzvü seçilmişdi. Məktəbin ilk müdiri Həsən bəyin ömür-gün yoldaşı və silahdaşı Hənifə xanım Məlikova -Abayeva təyin edilmişdig

H.Zərdabinin təşəbbüsü ilə Bakıda müəllimlərin II qurultayı çağırılmış, 1906-cı ildə keçirilən I qurultay onun sədrliyi ilə baş tutmuş, ciddi qərarlar qəbul edil-

Azərbaycan mətbuatının məşəli - Zərdabi

H.Zərdabinin təşəbbüsü ilə Bakıda müəllimlərin II qurultayı çağırılmış, 1906-cı ildə keçirilən I qurultay onun sədrliyi ilə baş tutmuş, ciddi qərarlar qəbul edilmişdi. II qurultayda Həsən bəy xəstə olduğu üçün iclaslarda iştirak etməsə də, qurultaya təbrik göndərməyi unutmamışdı... Həsən bəy xəstə olduğu dövrlərdə də xalqın maarif və mədəniyyəti naminə məsləhətlərini əsirgəməmişdi. Fərhad Ağazadənin xatirələrinə görə, bir gün Üzeyir bəy Hacıbəyov xəstə Həsən bəyi ziyarət edir. Həsən bəy əl işarələri ilə ondan bir opera yazmasını xahiş edir. Təklif məmnuniyyətlə qəbul edilir. 1908-ci ildə "Leyli və Məcnun" operası beləcə yaranır...

göstərdiyi (1875-1877) illərdə özünün müqəddəs əməlinə-xalqın maariflənməsinə ləyaqətlə xidmət etdi. O, tezliklə xalq maarifi və mədəniyyətinin, ana dili məktəblərinin böyük çarçısı oldu. Lakin bu sevincli günlər uzun sürmədi. Bu işdə də erməni xəyanəti öz işini gördü. "Əkinçi" nin mürəttibi Minasovun donosları nəticəsində "Əkinçi"qapandı. "Əkinçi" bağlansa da, onun əkdüyü maarif, elm və mədəniyyət toxumları tezliklə öz bəhrələrini verdi: yeni-yeni məktəblər açıldı, qəzetlər yarandıq "Əkinçi" nin davamçısı türk dilində ikinci qəzet olan "Tərcüman" (1883-1919) Həsən bəyin dostu böyük türkcü İsmayıl bəy Qasıralının redaktorluğu ilə nəşrə başladı. Bu qəzetin nəşrini Həsən bəy

di. Ailə üzvləri-həyat yoldaşı Lidiya xanım və qızı Fatma Məlikova Stavropola köçüb orada məskunlaşmaq zorunda qalmışdılar. Həsən bəyin kötücəsi Hacığa Stavropolda tibb təhsili almışdı...)

Bir müddət işsiz qalan Həsən bəy 1880-ci ildən doğulduğu Zərdab kəndində 16 illik sürgün həyatı yaşamaq olub. Böyük ömrün bu illəri də doğma xalq xidmətdə keçir. Mühafizəkarların fitnə-fəsadlarına, acı tənələrinə mərdliklə dözən Həsən bəy burada da maarifçilik əməllərini davam etdirir, müxtəlif qəzetlərə məqalələr yazıb göndərir, "Dildə, fikirdə, əməldə birlik" ideyasını, təhsildə yenilikçiliyi təbliğ edən İsmayıl bəy Qasıralının "Tərcüman" qəzetindəki fikirlərin əhali

dən Bakıya köçür. Əvvəl "Kaspi" qəzetində işləməyə başlayır. Çox keçmir ki, Bakı şəhər Dumasına qlasını (deputat) seçilir, maarif komissiyasının üzvü olur. O, hər zaman Dumanın iclaslarında şəhərin uzaq məhəllələrində məktəb və xəstəxana açılmasını məsələsinə qaldırır, çox hallarda onun müsbət həllinə nail olurdu. Təsədüfi deyil ki, onun deputatlıq vaxtında "Rus-tatar (Azərbaycan) məktəblərinin sayı üçdən on altıya yüksəlmişdi. Həsən bəy həmin məktəblərdə ana dili tədrisinin həcmi artırmaq uğrunda daim mübarizə aparırdı. Bakıdakı xeyriyyə cəmiyyətlərinin işində yaxından iştirak edirdi. XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində Bakıda milli ziyalıların bir araya gəlməsində, vahid milli Azərbaycan ideyası ətrafında birləşməsində H.Zərdabinin müstəsna rolu olmuşdu.

Bu dövrdə onun qadın təhsili ilə bağlı ideyalarının gerçəkləşməsi istiqamətində mühüm hadisələr baş verdi. Böyük məsənətçi Hacı Zeynalabdin Tağıyevin maliyyə dəstəyi və H.Zərdabinin yaxından məsləhəti ilə 1901-ci ildə Bakıda Aleksandra Fyodorovna adına rus-müsəlman Qa-

mişdi. II qurultayda Həsən bəy xəstə olduğu üçün iclaslarda iştirak etməsə də, qurultaya təbrik göndərməyi unutmamışdı... Həsən bəy xəstə olduğu dövrlərdə də xalqın maarif və mədəniyyəti naminə məsləhətlərini əsirgəməmişdi. Fərhad Ağazadənin xatirələrinə görə, bir gün Üzeyir bəy Hacıbəyov xəstə Həsən bəyi ziyarət edir. Həsən bəy əl işarələri ilə ondan bir opera yazmasını xahiş edir. Təklif məmnuniyyətlə qəbul edilir. 1908-ci ildə "Leyli və Məcnun" operası beləcə yaranır...

Azərbaycan maarifçilik hərəkatının korifeylərindən olan Həsən bəy Zərdabi 1907-ci il noyabrın 28-də dünyasını dəyişdi. Ertəsi gün böyük izdiham və təntənə ilə Bakıda Bibiheybət qəbiristanlığında dəfn olundu. Azərbaycanın XX əsr tarixində o zaman üçün görünməmiş qələbəliklə keçən dəfn mərasimində böyük maarifçinin cənazəsini çiyinlərində daşıyan insan axını üç yerdə-Bakının məşhur Qasımbəy məscidinin həyətinə, "Kaspi" qəzetinin redaksiyasının (redaksiya indiki Sabir bağında yerləşirdi. 1918-ci il mart hadisələrində ermənilər tərəfindən yandırılmışdı) və Bakı şəhəri Dumasının qarşısında dayanmış, Həsən bəyin xidmətləri haqda nitqlər söylənmişdi. Dəfn mərasimində məşhur ziyalılardan Əhməd bəy Ağayev, Əli bəy Hüseynzadə, Məmməd Əmin Rəsulzadə, Qara bəy Qarabəyov, Məmməd Həsən Əfəndiyev, İsgəndərbəy Məlikov, Haşım bəy Vəzirov, İsa bəy Aşurbəyov və başqaları nitq söylənmişdilər. Həsən bəy bütün işlərdə olduğu kimi, ölümü ilə də ilkinliyini qorumağı bacardığı Bakı şəhər duması Həsən bəyin xatirəsini əbədiləşdirmək üçün şəhər məktəblərindən birinə adının verilməsi, abidəsinin qoyulması və Moskva Dövlət Universitetində təhsil alan azərbaycanlı tələbələrə vermək üçün "Həsən bəy Zərdabi təqaüdü" təsis edilməsi haqqında qərar qəbul etmişdi. Bunlardan yalnız sonuncusu yerinə yetirildi. Belə ki, Moskva Dövlət Universitetinin tələbələri olmuş Mustafa bəy Vəkilov, Tağı bəy Qəniyev, eləcə də Rıq Politexnik İnstitutunda bir müddət təhsil almış Səffət bəy Məlikov həmin təqaüdü almışdır...

(ardı gələn sayımızda)